

3.2.2 Kiswahili Paper (102/2)

1 UFAHAMU: (Alama 15)

Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali.

“Mabibi na mabwana, ndugu wapenzi, alianza Bi. Mkesha, “huu ni mwaka wa tano tangu tufanye uchaguzi mkuu uliowapa vigoda wenzetu hawa. Katika kipindi hiki kumetokea mengi ya kujipigia kidari, pametokea pia mengi, mengi mabaya ya kuitia jamii ya Tungama izara. Tumejipa mkono wa tania kwa uteuzi wetu mzuri. Vilevile tumejisuta kwa uteuzi usio wa kuridhisha.

Ndugu wapenzi, sina haja ya kuwakumbusha yote ambayo tumepitia; mmeyashuhudia yote. Ila ninayotaka kusema ni kwamba **malengo yetu ya kuwateua viongozi yamesalitiwa**. Ndugu zangu, itakumbukwa kwamba watangulizi wetu walianza safari ya kurejesha utu wa Mwafrika wakiwa na nia thabiti ya kuwabwaga maadui watatu wa maendeleo. Je, mnawajua maadui hao? Ni ujinga, magonjwa na umaskini. Waanzilishi wa taifa hili, pamoja na viongozi waliowafuata walipigania huduma za bure za afya, na elimu ya bure na ya lazima kwa wote. Vijana wetu walijitoma ugani kuzamia lulu ya elimu; wakavidhihaki vitabu hadi kufikia kilelecha cha elimu. La kusikitisha ni kwamba elimu hii imekuwa laana kwao. Mnajua kisa na maana ya hali hii? Natija iliyotarajwa haikupatikana. Na haya si mageni kwetu. Mnajua wapo vijana humu vijijini ambao wamepiga lami kwa miaka na mikaka bila kuambulia kazi za hadhi ambazo waliahidiwa huko vyuoni. Hatimaye hawa hawa wenye shahada mbili, na wengine hata tatu, ndio wanaokuwa matarishi wa wale ambao walichechemea masomoni. Vijana wengine, kwa kukosa hata huo utarishi, wameamua kuanzisha biashara rejareja ili kujikimu; wamekosa la mama, wanaamwa la mbwa. Sina haja ya kuwafafanulia kiini cha hali hii ya kutamausha.

Ni dhahiri kwamba uthabiti wa taifa lolote lile hutegemea uthabiti wa uongozi, na uaminifu wa raia wake katika kuuwajibisha huo uongozi. Hata hivyo, inasikitisha kwamba wengi wetu tumejipoka uwezo wa kuuwajibisha uongozi kwa kuwa mawindo rahisi ya uzungukaji mbuyu. Huu ndio uwele ambao umeufisidi utu wetu na kutusahaulisha thamani za kitaifa. Hebu niambie ewe mama mwenzangu, kuna faida gani kuuza kura yako kwa kibaba cha unga na noti ya shilingi mia moja, ati kwa kuwa unaambiwa, ‘Ukinichagua nitahakikisha kwamba ile *Affirmative Action* imezingatiwa? Ipo haja gani kuchomwa na jua ukiwafuata hawa hawa viongozi, ukiwambia nyimbo za kuwatia raia kichaa cha shangwe ili kuwapembeja wawapigie kura? Je, faida kwako imekuwa gani? Hujangojea kwa kipindi chote hiki kusakafiwa kwa hiyo barabara uliyoahidiwa siku ulipouza kura yako? Na ile ahadi ya ‘mwenzetu’ ya kuwaajiri vijana wetu kwenye Jeshi la Wanamaji imetimia? Hatujashuhudia watu wa akraba moja wakisombwa kutoka humu kijijini kwenda kuchukua nyadhifa katika mashirika ya umma?”

“Kweli waso haya wana mji wao, Bi. Mkesha **amejikosha** kweliweli,” Bi. Kuli alimwambia mwenzake Bi. Kengemeka kisha akaendelea.” Anatuambia yepi mageni ambayo masikio haya yaliyokula chumvi ya miongo sita ushei ya miaka hayajasikia?” “Anasema tumpe nafasi ajitome kwenye uwanja wa majogoo,” akajibu Bi. Kengemeka, “atakuwaje tofauti na hao wanaume?” Hata hao wanawake tumewahi kuwapa nafasi, wakatutenda zaidi ya wanaume. Usinikumbushe kura yangu niliyoipoteza kwa kumkweza Bi. Shali kwenye usukani. Siwezi kusahau namna ile ahadi ya maji ya mabomba na kuchimbwa kwa visima ilivyoishia kwenye kauli yake tu.”

Tumetendwa sote mwenzangu,” alisema Bi. Kuli, “inasikitisha kwamba dau la masomo ya wanangu limeenda mrama huku nikikimlilia huyo huyo Bi. Shali. Kila mara tunasikia kupitia vyombo vya habari kwamba serikali imeanzisha Hazina ya Eneobunge kuyafadhili masomo ya watoto kutoka familia maskini. Lengo kuu, nasikia, ni kuhakikisha kwamba asilimia kubwa ya watoto haipati fursa ya kujiunga na shule tu, bali pia inakamilisha masomo. ‘Hata hivyo, huu ni

mwaka wa tatu tangu wanangu watatu waache masomo kutokana na ukosefu wa karo. Na usidhani ni karo ya shule ya kitaifa, la, hash! Ni karo ya shule za kutwa ambapo niliwapeleka baada ya huyu huyu Bi. Shali kunitilia huku akinitolea huko kuhusiana na ufadhili wa masomo.”

“Usinikumbushe yaliyomfika mwanangu Neema,” alisema Bi. Kengemeka huku akitwaa ukingo wa kanga yake kujipangusa machozi. “Mwana huyu alikaa nyumbani kwa muhula mzima,” akaendelea Bi. Kengemeka,” dhiki ya kuwaona wenzake wakienda shuleni huku yeye anabaki nyumbani ikamfanya kuwa windo rahisi la mmoja wa hao wabunge, akaambulua uja uzito ambao hakuulalia wala kuuamkia. Mwenyewe mbunge ameshika hamsini zake kana kwamba hakufanya lolote. Mwanangu Jabali naye amehiari kuwa kibarua katika shamba la mbunge wa sasa. Mwenyewe anasema anataka kudunduiza pesa ili arudi shuleni kukamilisha mwaka wake wa mwisho. Na usidhani ni hao wangu tu waliofikwa na ya kuwafika. Tumewaona wana wa wenzetu tuliopiga foleni pamoja kuwateua hao hao wabunge, wakitumiwa kama masoko ya dawa za kulevyo. Wengine wamegeuzwa walanguzi wa dawa hizi,” Bi. Kengemeka alikamilisha uzungumzi wake na kushusha pumzi kana kwamba ameutua mzigo mzito.

Hata hotuba ya Bi. Mkesha ilipofikia ukingoni, Bi. Kuli alimwambia mwenzake, “Ninavyoona ni kwamba wanasisia wote wamefinyangwa kutoka aina sawa ya udongo. Ikitokea kwamba tutampa huyu Bi. Mkesha kura, tumpe kwa kulazimika kikatiba kupiga kura; tusiwe na matarajio makuu. Inasikitisha kwamba vijana wetu waadilifu hawataki kujitia najisi kwa kuingilia siasa. Yule kijana wetu Angaza angekubali rai ya wazee kujitoma ulingoni tungemuunga mkono.

- (a) “**Malengo yetu ya kuwateua viongozi yamesalitiwa.**” Thibitisha kauli hii kwa kurejelea hoja sita kutoka kwenye taarifa.
- (b) Eleza mchango wa wanyonge katika hali ya uongozi nchini Tungama. (alama 3)
- (c) Bainisha mbinu nne ambazo Bi. Mkesha anatomia kuishawishi hadhira yake. (alama 4)
- (d) (i) Andika kisawe cha, ‘kuwapembeja’ kwa mujibu wa taarifa. (alama 1)
- (ii) Andika maana ya, ‘amejikosha’ kulingana na taarifa. (alama 1)

2. UFUPISHO (Alama 15)

Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali.

Tangu jadi, jamii za Kiafrika zilikuwa na majukumu bayana ya kijinsia. Kila jamii ili-pania kuyarithisha majukumu haya kwa vijana wa vizazi tofautitofauti. Katika jamii nyingi, vikao maalumu viliandaliwa ili kuwaelekeza vijana kuhusu namna ya kukabiliana na majukumu yao ya kijamii. Nyakati nyingine mafunzo haya yalitolewa katika vipindi vya burudani kama vile utambaji wa ngano. Kadhalika, maarifa mengi kuhusu namna ya kukabaliana na majukumu na changamoto za jinsia mahususi yalitolewa kupitia sherehe maalumu za kitamaduni almaarufu miviga. Mifano ya sherehe hizi ni kama vile upashaji tohara, arusi, na hata matanga.

Jamii za zamani, kama zilivyo za kisasa, zilikuwa na matarajio mahususi kwa watu wa jinsia zote. Mathalani, katika jamii nyingine za Kiafrika, mwanamume ndiye aliyetarajiwa kuikimu aila yake. Katika kipindi cha Usasi na Kuhemera kwa mfano, mwanamume ndiye aliyekuwa na jukumu la kwenda kichakani kuwinda. Hali kadhalika, mwanamume ndiye aliyetarajiwa kufanya kazi zilizohitaji nguvu kama vile kufyeka misitu kwa ajili ya kutengeneza mashamba, kuchimba migodi, kuchonga mawe, kufua vyombo vya dhahabu na fedha, kuchonga vinyago,

na kazi nyingine zilizohitaji nguvu. Mke naye alitengewa jukumu la ulezi, si wa watoto wake tu, bali pia wa mume wake, na hata jamii pana. Ilikuwa jukumu la mwanamke kubaki nyumbani kumpikia mumewe na watoto, kufua nguo na kunadhifisha mazingira. Wakati mwingine waume wao walipojitoma msituni kupigania uhuru, wanawake ndio waliowapikia chakula na kutafuta mbinu za kuwafikishia huko huko msituni.

Watoto wa kike walifunzwa kuzilinda jamii zao, si kwa mali tu, bali pia kwa hali. Walifunzwa kwamba furaha na afya ya familia zao, kimwili, kihisia na kisaikolojia ilimtegemea mama. Ndiye aliyehakikisha kwamba familia yake imepata lishe bora, ndiye aliyekuwa mwalimu wa kwanza wa watoto wake; akawafunza namna ya kujithamini na kuwathamini wenzao; akawafunza pia namna ya kutatua migogoro yao kwa njia ifaayo. Kwa upande mwingine, watoto wa kiume walifunzwa umuhimu wa kuwa watu wa kutegemewa na jamaa zao, pamoja na kubuni mikakati ya kuzihakikishia familia zao usalama.

Jamii ya kisasa inazidi kukua na kutwaa uchangamano, nayo mitazamo ya binadamu kuhusu masuala na hali mbalimbali inaendelea kubadilika. Siku hizi kwa mfano, si ibra kupata kwamba majukumu ambayo awali yalikuwa yametengewa jinsia mahususi sasa yametwaliwa na jinsia zote. Imedhihirika kwamba kupanda kwa gharama ya maisha kumezua haja ya waume kwa wake kushirikiana bega kwa bega kuchumia vyungu vya familia zao. Asilimia ya wanawake ambao wanafanya kazi za ajira katika mashirika ya umma na ya kibinafsi imepanda. Kadhalika, kinyume na zamani, idadi kubwa ya wanawake imesoma. Hakika wapo wanawake wengi ambao wameibuka kuwa magwiji katika taaluma kama vile uhandisi, udaktari na usoroveya ambazo awali zilikuwa milki ya wanaume pekee. Ulingo wa siasa nao umetwaa sura mpya. Idadi ya wabunge wanawake inaendelea kupanda kila kuchapo. Wapo pia wanawake ambao wamejiunga na vikosi vya kulinda usalama; jambo ambalo halikuwa la kawaida katika jamii nyingi hapo awali. Wanaume nao wametwaa kazi ambazo awali zilitengewa wanawake pekee. Katika baadhi ya jamii za Kiafrika, mwanamume ambaye alipatikana jikoni alichukuliwa kuwa anaufedhehesha ukoo. Siku hizi si ajabu kuwapata akina baba wengine wakiziandalia familia zao vyakula. Vilevile idadi ya wanaume wanaosomea kazi ya uuguzi inazidi kuongezeka. Pia wapo wanaume ambao wanafanya kazi ya ususi na kuwarembesha wanawake. Hali hii ya mwingiliano wa majukumu haisaidii tu kukabiliana na changamoto ya tofauti za kijinsia, bali pia hupalilia mshikamano wa kijamii. Watu wanapobadilishana zamu katika kutekeleza majukumu ya kijamii huthaminiana. Hujiona kama wanaotegemeana kwa hali zote, na kwa njia hii utangamano hujengeka zaidi. Kadhalika, kubadilishana majukumu ni njia bora ya kufidia udhaifu wa wenzetu.

Ni dhahiri kwamba kumekuwa na mwingiliano mkubwa wa kimajukumu, hali ambayo imeziwezesha jamii nyingi kufikia ufanisi mkubwa. Hata hivyo, imebainika kwamba hali hii inaelekea kumomonyoa faida ambazo jamii nyingi zimepata kwa wanaume na wanawake kushirikiana kutekeleza majukumu anuwai. Mathalani, wazazi wengi siku hizi wamo mbioni kutafuta elimu, ama kwa ajili ya kukidhi mahitaji ya kikazi, au kwa kukamia malipo zaidi. Kuna baadhi ya wazazi ambao hujisajili kwa kazi mbalimbali, si kwa sababu wanahitaji maarifa fulani, bali kwa sababu wanataka kuwapiku wenzao katika ndoa. Matokeo ni kwamba mume na mke wanajipoka muda wa kukaa pamoja na kufahamiana, pengo la kimahusiano nalo linajengeka, hali ambayo imesababisha kusambaratika kwa baadhi ya ndoa. Hali kadhalika imebainika kwamba, kwa sababu ya mume na mke kuwa mbioni kujiendeleza kitaaluma na kielimu, malezi ya watoto yameanza kutetereka. Jukumu la kuwalea watoto na vijana limetelekezewa vijakazi, vitwana na hata vibonzo!

Ibainike kwamba kila jambo sharti liwekewe mipaka. Yapo majukumu ambayo sharti yatekelezwe na jinsia maalum, yumkini kwa sababu za kimaumbile. Yapo majukumu kama vile malezi ya watoto ambayo sharti yachangiwe na kila jinsia.

- (a) Fupisha ujumbe wa aya tatu za kwanza kwa maneno 80. (alama 7, 1 ya mtiririko)

Matayarisho

Nakala Safi

- (b) Eleza masuala ambayo mwandishi anaibua katika aya nne za mwisho. (maneno 90)
(alama 8, 1 ya mtiririko)

Matayarisho

Nakala Safi

3. MATUMIZI YA LUGHA (Alama 40)

- (a) Andika sauti zenye sifa zifuatazo: (alama 2)

- (i) kipasuo ghuna cha midomoni
- (ii) irabu ya kati, chini
- (iii) kikwamizo sikhuna cha kaakaa gumu
- (iv) nazali ya ufizi

- (b) Bainisha silabi zilizowekewa shadda katika maneno yafuatayo: (alama 1)

- (i) miambakofi
- (ii) yatazoleka

- (c) Andika neno lenye muundo ufuatao: (alama 2)

- (i) kiambishi ngeli, wakati uliopita, mzizi, kauli tendwa, kauli tenda (kiishio)
- (iii) kiambishi cha wingi, mzizi

- (d) Andika sentensi zifuatazo upya kulingana na maagizo. (alama 4)

- (i) Uaminifu wa mtu humfanya aheshimiwe.
(Badilisha nomino iliyopigiwa mstari kuwa kivumishi.)
- (ii) Shama, Tegea na Koru ndio walioibuka washindi.
(Tumia kiwakilishi nafsi badala ya maneno yaliyopigiwa mstari.)
- (iii) Mchuuzi alinunua mboga zilizofungwa pamoja.
(Tumia nomino ya jamii badala ya maneno yaliyopigiwa mstari.)

- (iv) Seluwa ni mtiifu. Maria ni mtiifu pia.
(Uganisha kuwa sentensi moja yenye kihusishi cha kulinganisha.)
- (e) Nomino zifuatazo zimo katika ngeli gani? (alama 1)
- (i) ugwe .....
- (ii) limau .....
- (f) Uganisha sentensi zifuatazo kuunda sentensi ya masharti. (alama 2)
Moto ulidhibitiwa. Kulikuwa na vifaa vya kutosha.
- (g) Andika sentensi ifuatayo katika wingi. (alama 1)
Nahodha alilikwepa jabali hilo, chombo kikafika ufuoni salama.
- (h) Tunga sentensi yenye muundo ufuatao: (alama 2)
nomino, kishazi kitegemezi, kitenzi, nomino, kivumishi, kielezi
- (i) Andika sentensi ifuatayo katika wakati ujao hali ya mazoea. (alama 1)
Barabara nyingi zimesakafiwa.
- (j) Uganisha sentensi zifuatazo kwa kuanza kwa neno: Wanafunzi. (alama 2)
Wageni wamefika. Wanafunzi wamefurahi.
- (k) Andika sentensi ifuatayo katika hali ya ukubwa.
Nguo ambazo zinauzwa kwenye duka hilo zinavutia. (alama 1)
- (l) Andika sentensi zifuatazo upya kulingana na maagizo. (alama 4)
- (i) Muutu aliwalea watoto wa Maki. (Anza kwa: Watoto wa Maki.)
- (ii) Maji yalijaa. Maji yalimwagika. (Uganisha kuunda sentensi changamano.)
- (m) Tumia kielezi cha kiasi badala ya kile kilichopigiwa mstari. (alama 1)
Sewe alituelezea jambo hilo kinaganaga.
- (n) Ainisha virai katika sentensi ifuatayo. (alama 2)
Viongozi wengi walikuwa waadilifu mno kabla ya Uchaguzi Mkuu.
- (o) Changanua sentensi zifuatazo kwa kielelezo cha mstari.
- (i) Hili lake lilikuwa limeiva lakini hatukujua. (alama 2)
- (ii) Mkufu wa Umu unapendeza mno. (alama 1)

- (p) Andika maana **mbili** zinazojitokeza katika sentensi ifuatayo.
Medi anasema atawarithisha nyumba yake. (alama 2)
- (q) Akifisha sentensi ifuatayo.
jihadhari akasema kulei uamuzi wako unaweza kukuathiri vibaya. (alama 2)
- (r) Kanusha sentensi ifuatayo.
Mkulima anahitaji magunia haya. (alama 1)
- (s) (i) Karimu ni kwa choyo ..... ni kwa kukashifu na ..... ni
kwa tele. (alama 2)
- (ii) Maarufu ni kwa mashuhuri, ukoo ni kwa ..... ilhali faida ni
kwa .....(alama 2)
- (t) Tunga sentensi **moja** kubainisha maana **mbili** za neno: kata. (alama 2)

4. ISIMUJAMII (Alama 10)

Soma makala yafuatayo kisha ujibu maswali.

Ndugu wapenzi, waumini wenzangu, mbazi hii haionyeshi huruma ya Mwenyezi Mungu kwetu wakosefu tu, bali pia inatufunza umuhimu wa unyenyekevu na msamaha.

- (a) Bainisha sifa **tatu** za sajili ya kidini zinazojitokeza katika makala haya. (alama 3)
- (b) Fafanua vipengele vingine **saba** vya kimtindo ambavyo mhubiri huyu angetumia kufanikisha mazungumzo yake. (alama 7)